

УДК 159.922:340.114.5

Н. М. ТЕСЛИК,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВПЛИВ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ КУРСАНТІВ-ПРАВОНАВЦІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто проблему взаємозв'язків провідних мотивів начальної діяльності та психологічних компонентів правової свідомості курсантів вищого навчального закладу МВС України. На основі порівняння зі студентами юридичного та економічного напрямів підготовки визначено вплив навчальної мотивації на розвиток правосвідомості професійного типу курсантів-правознавців, зокрема формування реалістичного ставлення до права.

Підготовка до виконання професійних обов'язків офіцерів органів внутрішніх справ (далі – ОВС) вимагає розвитку в курсантів-правознавців засад правової свідомості професійного типу. Навчальна мотивація курсантів-правознавців відображає внутрішні стимули до здобуття фахової підготовки працівників ОВС, особистісну спрямованість на активну самореалізацію особистості як суб'єкта правовідносин. Мотиваційна сфера безпосередньо зближує психологічні та поведінкові компоненти правосвідомості, оскільки мотиви певної діяльності головним чином визначають сутність настанов. Д. М. Узнадзе переконує, що саме мотив виступає чинником, який замінює менш прийнятну форму поведінку більш прийнятною [1, с. 34].

Проблема правової свідомості у конкретних аспектах прояву, на рівні окремих категорій носіїв знайшла відображення в сучасних психологічних, юридичних, педагогічних, соціологічних, філософських дослідженнях (О. М. Бандурка, П. П. Баранов, Д. С. Безносів, О. В. Землянська, О. В. Кобець, В. І. Темченко тощо). Проте не існує навіть єдиного загальноовизнаного тлумачення власне поняття правосвідомості. На нашу думку, в основі цього поняття варто розглядати відбивні та регуляторні функції, тобто розуміння даного явища як засвоєної суб'єктом системи знань, що відбивають прийнятий у даному суспільстві правопорядок, яка виступає підставою самоорганізації соціально-нормативної поведінки індивіда, групи чи суспільства [2, с. 109].

На етапі фахової підготовки у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України (далі – ВНЗ МВС) курсанти-правознавці мають набути базових навичок, умінь, тобто професійних характеристик працівника ОВС, у тому числі достатнього рівня розвитку

усіх структурних складових та взаємозв'язків між ними у системі правової свідомості. Водночас провідним видом їхньої діяльності лишається навчальна, мотиви якої не можуть не впливати на становлення особистості фахівця. **Метою** нашого дослідження мотиваційної сфери майбутніх офіцерів ОВС є не її глибинний аналіз, а лише визначення мотивів, вагомих для закладання основ професійної правосвідомості курсантів-правознавців, і структурних зв'язків між ними та психічними елементами правової свідомості.

Для досягнення означеної мети проведено дослідження 261 респондента, у тому числі 92 курсантів та слухачів магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ та двох груп порівняння – 91 студентів юридичного та 78 студентів економічного ВНЗ. У кожній групі виокремлено три підгрупи за тривалістю навчання: перший, третій і останній, п'ятий, курс (відповідно замість курсантів до третьої підгрупи увійшли слухачі магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ), що дозволяє проаналізувати динамічні трансформації впливу найбільш актуальних мотивів навчання на кожному етапі підготовки курсантів та студентів. У дослідженні використані такі методики: опитувальник Д. С. Беносова «Ставлення до права», методики вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т. І. Ільїної та діагностики навчальної мотивації студентів А. О. Реана та В. О. Якуніна (у модифікації Н. Ц. Бадмаєвої), а також метод рангової кореляції Ч. Спірмена r_s .

Загальна спрямованість у навчанні курсантів та студентів вищих навчальних закладів, визначена шляхом застосування опитувальника «Мотивація навчання у ВНЗ» Т. І. Ільїної, дозволяє проаналізувати залежність розвитку

правової свідомості від доміантної мети навчання: забезпечення теоретичної підготовки, оволодіння обраною професією чи отримання диплому як формального підтвердження готовності до фахової діяльності. Зіставлення показників за цими шкалами усіх груп порівняння свідчить про те, що професійні мотиви у структурі навчальної мотивації поступаються іншим. Хоча загалом у курсантів-правознавців, специфіка фахової підготовки яких пов'язана із проходженням служби в ОВС під час навчання у ВНЗ системи МВС, професійні мотиви дещо виразніші, проте відмінності між групами не досягають статистично значущого рівня.

Водночас саме професійні мотиви найбільш актуалізують розвиток правового реалізму, тобто збалансованого, урівноваженого підходу до правової дійсності, що ґрунтується на готовності до правомірної активності [3, с. 65]. Реалістичне ставлення до права, найбільш поширене в усіх досліджуваних групах, є необхідною ознакою правосвідомості професійного типу. Усвідомлення особистістю власної належності до професійного правового середовища, яке забезпечують специфічні умови підготовки курсантів-правознавців у ВНЗ МВС, впливає на формування позитивного ставлення та запобігає виробленню цинічного ставлення до права (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники кореляції спрямованості навчальної діяльності та ставлення до права курсантів-правознавців (за методом рангової кореляції Спірмена, r_s)

Вид ставлення до права	Знання				Професія				Диплом			
	Спільний показник	1 курс	3 курс	Магістри	Спільний показник	1 курс	3 курс	Магістри	Спільний показник	1 курс	3 курс	Магістри
Правовий реалізм	-	-	0,358*	-	0,271**	0,333*	-	0,561*	-	-	-	-
Правовий ідеалізм	0,213*	-	-	-	0,282**	0,332*	0,318*	-	-	-	-	-
Правовий конформізм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,31*	-
Правовий фетишизм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Правовий інфантилізм	-	-0,41*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Правовий скептицизм	-0,24*	-	-	-	-	-	-	-	-0,25*	-	-0,35*	-
Правовий цинізм	-0,22*	-0,34*	-	-	-0,27**	-	-0,33*	-	-0,23*	-	-0,31*	-
Правовий нігілізм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

* – на рівні достовірності $p \leq 0,05$ ** – на рівні достовірності $p \leq 0,01$

Розвиток правового реалізму залежний від професійних мотивів на першому році підготовки курсантів, професійна мотивація яких втілюється у вибір профілю навчання, у готовності до дотримання вимог підготовки у ВНЗ МВС, а також щодо слухачів магістратури, які мають зазвичай короткотривалий, проте безпосередній досвід діяльності за фахом та усвідомлюють необхідність професійного самовизначення. У той же час показники правового реалізму курсантів третього року підготовки, для яких сприйняття себе на етапі фахового навчання є

найбільш сталим, пов'язані із мотивами здобуття ґрунтовних знань, базової підготовки, що забезпечить належний рівень виконання своїх обов'язків працівника ОВС (див. табл. 1).

Мотиви навчальної діяльності, пов'язані зі спрямованістю на здобуття знань чи оволодіння обраним фахом, які визнані Т. І. Ільїною свідченням адекватного вибору професії, задоволеності нею [4, с. 433–434], у курсантів-правознавців стимулюють розвиток не лише правового реалізму, але й ідеалізму. При цьому професійні мотиви, які відіграють провідну

роль у розвитку правового реалізму, з вищою достовірністю пов'язані саме із формуванням ідеалістичного сприйняття правової дійсності (див. табл. 1).

Мотивоване навчання курсантів-правознавців загалом орієнтоване на запобігання проявам правового цинізму, що виражає негативне ставлення до права та схильність до асоціальної поведінки, а також, хоча дещо меншою мірою, – правового скептицизму, викликаного низькою оцінкою значущості права в суспільному житті [3, с. 65]. На підтвердження цього свідчать наявні негативні кореляції між показниками правового цинізму та усіх досліджуваних шкал мотивації (з вищим рівнем достовірності щодо професійних мотивів), а також між показниками правового скептицизму та спрямованістю на здобуття фахової освіти і отримання диплому про вищу освіту. Навіть мотив формального підходу до навчання виключно заради отримання диплому на серединному етапі навчання певною мірою запобігає розвитку конформного, неосмисленого і байдужого та негативного – скептичного чи цинічного ставлення до правової дійсності (див. табл. 1).

Спрямованість на здобуття теоретичної правової освіти на першому році підготовки курсантів відіграє превентивну роль в інфантильному сприйнятті права. Показники правового інфантилізму, що визначається на основі недостатності юридичних знань, байдужості до права, готовності копіювати соціальні стереотипи поведінки у сфері правовідносин [3, с. 65], мають негативні кореляційні зв'язки із показниками за шкалою «здобуття знань» (див. табл. 1).

Наявні кореляції між показниками правового реалізму та професійними мотивами також серед студентів юридичного напрямку підготовки. Проте вказані зв'язки більш характерні для студентів останнього, п'ятого, року навчання ($r_{\text{емп}} = 0,45$, $p \leq 0,05$). Натомість першокурсникам властиве підсвідоме зближення реалістичного ставлення до права, як домінуючої риси у психограмі юриста із мотивами отримання диплома як основної формальної ознаки професіонала у галузі юриспруденції ($r_{\text{емп}} = 0,43$, $p \leq 0,05$).

На відміну від курсантів-правознавців, які демонструють широкий спектр позитивних та негативних зв'язків із мотиваційною спрямованістю навчання, студенти юридичного напрямку фактично пов'язують домінуючі мотиви навчальної діяльності лише із позитивними видами ставлення до права (правові реалізм, ідеалізм та конформізм). Це свідчить про пове-

рхові зв'язки у структурі правової свідомості, несформованість її професійного типу, що передбачає усталеність переконань як стосовно соціально схвалюваних, так і стосовно негативних явищ правової дійсності, розгалужену систему знань, оцінок і настанов щодо усього спектру правових понять.

Певним чином необхідність реалістичного, зваженого ставлення до права усвідомлюється і студентами економічного вищого навчального закладу. Наприкінці їхнього навчання виникає слабкий кореляційний зв'язок між показниками правового реалізму та мотивами до здобуття знань ($r_{\text{емп}} = 0,57$, $p \leq 0,05$). Отже, для пересічного громадянина очевидна необхідність базового рівня юридичної освіти, що сприятиме раціональному, адекватному визначенню власного сприйняття правової дійсності.

Загалом усі навчальні та професійні мотиви мають соціальний характер, оскільки вирішальна роль у їхньому виникненні належить соціальному середовищу, у якому реалізується навчальна чи професійна діяльність. Більш широкі соціальні мотиви реалізуються у процесі соціальної взаємодії, комунікативні – інформаційного обміну як складової спілкування. У середовищі курсантської молоді комунікативні, перцептивні та інтерактивні елементи спілкування відіграють вагому роль не лише в особистісному, але і в професійному становленні фахівця, у тому числі у формуванні правової свідомості [4, с. 55].

До найбільш актуальних мотивів навчальної діяльності курсантів-правознавців протягом усього періоду навчання належать навчально-пізнавальні, професійні, комунікативні та соціальні. Превалюючий серед досліджуваних вид ставлення до права – правовий реалізм – детермінований двома мотивами навчальної діяльності: мотивами престижу та творчої самореалізації (див. табл. 2).

Реалістичне, тобто найбільш професійно прийнятне, ставлення до правової дійсності обумовлює не лише шанобливе сприйняття правових інститутів, але і відчуття престижності особистісної залученості до сфери правовідносин. Престиж є результатом зіставлення соціально значущих характеристик суб'єкта із системою суспільних цінностей – як матеріального, так і морально-духовного типу [6, с. 537]. Відтак індивід, що здобуває юридичну освіту і переконаний у престижності майбутньої професії, схильний до правового реалізму, шанобливого сприйняття представників даної професії, зваженого підходу до оцінки правових вимог та дотримання їх.

Показники кореляції мотивів навчальної діяльності та ставлення до права курсантів-правознавців (за методом рангової кореляції Спірмена, r_s)

Мотиви	Курсанти та слухачі магістратури								
	Середні показники	Кореляція із типом ставлення до права, $r_{смп}$							
		Правовий реалізм	Правовий ідеалізм	Правовий конформізм	Правовий фетишизм	Правовий інфантилізм	Правовий скептицизм	Правовий цинізм	Правовий нігілізм
Комунікативні	3,84 ± 0,7	-	0,305**	-	-	0,23*	-	-	-
Уникнення	3,07 ± 0,82	-	-	-	-0,312**	-	-	-	-
Престижу	3,6 ± 0,79	0,213*	0,244*	-	-	-	-	-	-
Професійні	4,07 ± 0,79	-	0,281*	-	-	-	-	-	-
Творчої самореалізації	3,25 ± 0,92	0,219*	0,249*	-	-	-	-	-	-
Навчально-пізнавальні	3,69 ± 1,03	-	0,294**	-	-	-	-	-	-
Соціальні	3,69 ± 0,68	-	0,282**	-	-	-	-	-	-

* – на рівні достовірності $p \leq 0,05$ ** – на рівні достовірності $p \leq 0,01$

Оволодіння юридичним фахом ставить перед курсантами вимоги не лише повного засвоєння обсягу юридичних знань, але і розвитку здатності їх практичного застосування у стресових, нестандартних ситуаціях. Розуміння можливостей реалізації креативного потенціалу формується у процесі фахової підготовки курсантів-правознавців і остаточно окреслюється наприкінці навчання, втілюючись у взаємозв'язку показників правового реалізму та мотиву творчої самореалізації.

Курсанти-правознавці першого року підготовки демонструють наявність кореляційних зв'язків реалістичного сприйняття права із комунікативними мотивами ($r_{смп} = 0,33$, $p \leq 0,05$). Адаптація до навчальної діяльності курсантів, безпосередньо пов'язаної із успішністю знаходження взаєморозуміння комунікативним шляхом, вимагає усвідомлення соціального схвалення, зовнішньої оцінки. Це породжує слабкі, тимчасові кореляції між орієнтаціями на соціальне прийняття і правовим реалізмом як очікуваним та соціально прийнятним видом ставлення до права.

У процесі самоствердження курсанта-правознавця значущість зовнішніх оцінок поступається внутрішньому розумінню вагомості професійного розвитку. До третього курсу мотивація здобуття юридичної професії поси-

лює реалістичне ($r_{смп} = 0,338$, $p \leq 0,05$), а також ідеалістичне ставлення до права ($r_{смп} = 0,44$, $p \leq 0,01$), створюючи профілактичний ефект щодо розвитку правового цинізму ($r_{смп} = -0,33$, $p \leq 0,05$). Правовий цинізм є різновидом деформації правосвідомості, пов'язаний із негативним сприйняттям права, схильністю до протиправної поведінки, а тому прогнозовано несумісний із практичною реалізацією професійної підготовки курсантами-правознавцями.

Найбільш залежний від навчальної мотивації вид ставлення до права – правовий ідеалізм. Майже всі досліджувані мотиви мають кореляції різного рівня достовірності із ідеалістичним сприйняттям правової дійсності (див. табл. 2). Передусім слід говорити про вплив на ідеалізування правової дійсності комунікативних, соціальних та навчально-пізнавальних мотивів. Це свідчить про те, що загалом процес фахової підготовки працівників ОВС створює передумови для особистісної ідеалізації правової дійсності. Підтвердженням цього слугує подібний кореляційний зв'язок, виявлений у студентів юридичного напряму підготовки, між професійними мотивами, тобто прагненням до оволодіння юридичним фахом, та правовим ідеалізмом ($r_{смп} = 0,273$, $p \leq 0,01$). Хоча даний вид ставлення до права підтримує правомірність поведінки індивіда, у середовищі професійних

правоохоронців ідеалізування правової системи загрожує схильністю до кардинального переосмислення значення правової дійсності в умовах практичної взаємодії з нею.

Не викликає сумнівів багатовекторність, широта впливу окремих навчальних мотивів та сприйняття правової дійсності. Як уже зазначалося, мотиви творчої самореалізації та престижу пов'язані не лише із правовим ідеалізмом, але і з правовим реалізмом. Таким чином, дані види стимулів до навчальної діяльності швидше виражають орієнтацію на позитивне ставлення до права, ніж розвиток конкретних психічних елементів правової свідомості. Крім того, комунікативні мотиви опосередковують формування не лише правого ідеалізму, а й правового інфантилізму (див. табл. 2). Незріле сприйняття права детерміноване орієнтацією на соціальні зразки поведінки у сфері правозастосування, засвоєнню яких сприяють комунікативні мотиви навчання.

Висновки. Отже, мотиваційні риси особистості є одним із ключових шляхів перетворення особистісної спрямованості на оволодіння

юридичною професією у психічні компоненти правосвідомості. Усвідомлювані позитивні внутрішні мотиви активної діяльності у сфері правовідносин, з одного боку, сприяють розвитку і, з іншого боку, підтримуються достатнім рівнем сформованості правової свідомості індивіда.

Навчальна мотивація безпосередньо впливає на розвиток ставлення до правової дійсності курсантів-правознавців ВНЗ МВС України. Спрямованість на оволодіння професією та здобуття ґрунтовних юридичних знань як необхідна умова професійної самореалізації детермінує становлення реалістичного сприйняття права. Варто відзначити безпосередню роль мотивів творчої самореалізації та престижу як факторів стимулювання правового реалізму.

Водночас система підготовки фахівців у ВНЗ МВС детермінує певний рівень ідеалізації правової дійсності, що, як і інші відхилення від реалістичного ставлення до права, потребує профілактичного комплексу психологічних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу розвитку основ професійної правової свідомості курсантів-правознавців.

Список використаної літератури

1. Баранов П. П. Правовая психология курсантов вузов МВД России / П. П. Баранов, А. В. Мещерякова. – Ростов н/Д : РЮИ МВД России, 2001. – 168 с.
2. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / Бандурка Александр Маркович, Бочарова Светлана Петровна, Землянская Елена Владимировна. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
3. Безносков Д. С. Правовое сознание: структура, содержание, виды / Д. С. Безносков // Вестник Санкт-петербургского университета. Серия 12. Психология. Социология. Педагогика. – Вып. 2. – 2008. – С. 59–70.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 508 с. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция» / Владислав Леонидович Васильев. – 4-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Питер, 2001. – 634 с. – (Серия «Учебник нового века»).
6. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Харвест, 2003. – 976 с. – (Библиотека практической психологии).

Надійшла до редколегії 12.09.2012

ТЕСЛИК Н.М. ВЛИЯНИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ КУРСАНТОВ-ПРАВОВЕДОВ ВУЗА МВД

Рассмотрена проблема взаимосвязи ведущих мотивов учебной деятельности и психологических компонентов правового сознания курсантов высшего учебного заведения МВД Украины. На основе сравнения со студентами юридического и экономического направлений подготовки определено влияние учебной мотивации на развитие правосознания профессионального типа курсантов-правоведов, в частности формирование реалистического отношения к праву.

TESLYK N. THE INFLUENCE OF LEARNING MOTIVATION ON THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS OF THE CADETS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT OF MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The problem of the relationship of the leading motives of learning activity and the psychological components of legal consciousness of the cadets of higher educational establishment of Ministry of Internal Affairs of Ukraine is reviewed. Based on a comparison with students of legal and economic areas of training the influence of learning motivation on the development of legal consciousness professional type of cadets-lawyers, in particular, the formation of a realistic attitude toward the law is determined.